

OLOMOUCKÝ PÍSAŘ MAGISTR PAVEL KOŠINÁŘ VELINSKÝ ZE VŠELIS A JEHO FRAKTURA Z KONCE 16. STOLETÍ

BOHDAN KAŇÁK

Rozdělení dosud jednotného písmového stylu z pozdního středověku na větev humanistickou a novogotickou se stalo nejpodstatnějším rysem vývoje latinského písma v novověku. Oba základní styly novověkého období vývoje písma, novogotický i humanistický, existovaly po dlouhou dobu vedle sebe, vzájemně se ovlivňovaly a střetávaly. Humanistické písmo bylo zprvu užíváno především v jazykově latinských textech. Již od počátku 16. století je však v celé oblasti latinského písma možno sledovat proces, v němž toto písmo postupně vytlačovalo písmo novogotické. Tento proces ovšem neprobíhal všude stejně rychle a novogotické písmo si dlouho udržovalo svoji dominanci.¹

Německé novogotické písmo ve všech svých druzích a jejich variantách se rozvíjelo a dominovalo především v německých jazykových oblastech. V Čechách a na Moravě představovala významný zdroj vývoje písma domácí písmová tradice, vycházející z české pozdně středověké polokurzivy, která umožnila vznik českého novogotického písma. Druhým zdrojem vývoje písma se zde stala skupina vyspělých typů novogotického písma, přicházejících různými cestami z německých zemí. Adjektivum „německý“ a „český“ v těchto označeních se odvozuje od tvarů příslušné formy písma, nikoliv pouze od jazyka textu, v němž byla užitá, či od teritoria jejího výskytu. Humanistické písmo se do střední Evropy šířilo nejen přímo z Itálie, ale též prostřednictvím Uher, kde se rozvíjelo zejména na královském dvoře.²

-
- 1 Kašpar, Jaroslav: Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím. Praha 3 1987, s. 48; Kašpar, Jaroslav: K problematice novověké latinské paleografie (II.). In: Dvě stě let pomocných věd historických na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze. Praha 1988, s. 230.
  - 2 Kašpar, J.: Úvod do novověké latinské paleografie, s. 56; Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: Vademecum pomocných věd historických. Praha 32002, s. 91; Dülfer, Kurt – Korn, Hans-Enno: Schrifttafeln zur deutschen Paläographie des 16.–20. Jahrhunderts. Bearbeitet von Uhde, Karsten, Marburg 101998, s. 12–13; Kašpar, Jaroslav: Novogotické písmo v Čechách v letech 1500–1750. AUC, Phil. et Hist. 3–4, 1971, s. 111n.; Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. III. Olomoucko, red. Hlobil, Ivo – Perůtka, Marek. Olomouc 1999, s. 48–50.

Při výzkumu novověkého latinského písma, zvláště v počátečním období jeho vývoje trvajícím od počátku šestnáctého století do počátku století sedmnáctého, hrají roli důležitých původců písemných pramenů jako zdrojů dobových forem latinského písma kanceláře významných úřadů.³ Typickým příkladem významného administrativního centra ve smyslu původce, zmíněného v této studii, je královské město Olomouc. Olomouc patřila v 16. století spolu s Brnem k hlavním správním a hospodářským centrům Markrabství moravského.⁴ Toto postavení Olomouce jako významné křižovatky politických, hospodářských i kulturních vlivů způsobilo, že se v historických pramenech olomoucké provenience projeví některé z momentů vývoje písma, popsanych v úvodní části naší studie. Nejen rozšiřování městské správy spojené s rozvojem Olomouce⁵, ale též udržování úřední komunikace s panovnickými kanceláři v Budíně, v Praze a ve Vídni na jedné straně, i písemný styk se slezskou Vratislaví jako její vrchní stolicí magdeburského práva na straně druhé⁶, představují jen část důvodů, které vedly ve městě k nárůstu administrativy, a tím i k rozvoji olomoucké městské kanceláře.⁷

V osobách svých úředníků, kteří vesměs dosáhli kvalitního vzdělání, představovala olomoucká městská kancelář nejen důležitý úřad, ale též místo, kde se setkávaly a třibily nové kulturní podněty. Vedle působení humanismu, typického pro raně renesanční Olomouc⁸, se v městské kanceláři postupně prosazovaly i estetické principy novogotického stylu. Tyto principy se projevily zejména v kultuře písma, zahrnující jak modernizaci jeho tvarů, tak i novou analyticko-syntetickou metodu jeho výuky.⁹

Počátky německého novogotického písma v olomoucké městské kanceláři jsou úzce spjaty s opisem písařské učebnice, obsahující zejména vzory novogotického písma. Jednalo se o vzory, které jednak předváděly ve své době převratný způsob výuky psaní a jednak ukazovaly nové druhy písma zahraničního původu, z německého prostředí. Zmíněný opis písařské učebnice jistě získal jeden ze vzdělaných olomouckých městských písařů s evropským rozhledem asi někdy

3 Kašpar, Jaroslav: Příspěvek k metodice výzkumu novověkého psaného písma v Čechách. Problematika evidence psaného písma. AUC-Phil. et Hist. 5, 1980, Z pomocných věd historických IV, s. 79.

4 Schulz, Jindřich a kol.: Dějiny Olomouce, 1. svazek. Olomouc 2009, s. 278; Nešpor, Václav: Dějiny Olomouce. Brno 1936, s. 92–95, 142–146.

5 Kux, Johann: Verwaltungsgeschichte der Stadt Olmütz. Olmütz 1942, s. 83.

6 Spáčil, Vladimír: Sbírka listin archivu města Olomouce 1261–1793. Inventář. Olomouc 1998, s. 417–421. Naučení a rozsudky dané z Vratislavi do Olomouce, 1484–1565, Státní okresní archiv Olomouc (SOKA Olomouc), fond Archiv města Olomouc (AMO), knihy, sign. 6671, inv. č. 90a; Kaňák, Bohdan: Tajemství olomouckých městských knih. Olomouc 2014, s. 45–46, 67.

7 Spáčil, Vladimír: Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786. Olomouc 2001, s. 72 a dál.

8 Hlobil, Ivo – Petřů, Eduard: Humanismus a raná renesance na Moravě. Praha 1992, s. 31.

9 Schulz, Jindřich a kol.: Olomouc. Malé dějiny města. Olomouc 2002, s. 91.

v 1. desetiletí 16. století. Z obsahu učebnice vyplývá, že její archetyp mohl vytvořit písař Christof Lindensperger z Pasova. Pochází-li olomoucký opis z 1. desetiletí 16. století, pak jeho archetyp musel vzniknout dokonce ještě o trochu dříve, než první písařské učebnice z Norimberka, které představovaly pro vývoj německého novogotického písma rozhodující impuls!¹⁰

Protože zmíněný opis učebnice písma, ve své době moderního, je integrální součástí jedné z olomouckých městských knih, lze se značnou pravděpodobností předpokládat, že právě písmové vzory, obsažené v tomto opisu, vzbudily zájem městských úředníků o německou novogotickou kurzivu a zejména o německou novogotickou polokurzivu.¹¹ Zájem o uvedené vzory písma byl tak silný, že některý z mladších výpomocných písařů vyvinul asi již v první polovině 20. let 16. století na základě písma učebnicového vzoru vlastní typ polokurzivního písma, které spolu s novogotickou kurzivou uplatňoval ve své písařské praxi.¹²

Proces pronikání nových vzorů písma do olomouckého prostředí se pak ve druhé polovině 30. let 16. století ještě obohatil o některé typy písma humanistického stylu. I k tomuto procesu přispěl uvedený opis písařské učebnice, protože kromě písma novogotického stylu obsahoval i ukázky minuskul okrouhlého humanistického písma kresleného, minuskul humanistické polokurzivy a majuskul kvadrátní kapitály humanistického stylu. Olomoucký opis písařské učebnice je dokonce považován za první známý pramen svého druhu na sever od Alp, obsahující vzory humanistického písma! Ve sledované době však v olomouckých městských písemnostech nad humanistickým stylem jednoznačně převládalo písmo stylu novogotického.¹³

Za jeden z výrazných projevů vývoje latinského písma na počátku jeho novověké etapy lze považovat variabilitu forem písma novogotického stylu. Vedle písma kresleného se v počátečním stádiu vývoje novogotického písma rozvinuly jeho různé kurzivní a polokurzivní písmové formy. Písaři, zušlechťující v německém jazykovém prostředí novogotické písmo, směřovali od tvorby jeho stylové kaligrafie k promýšlení klasifikačního systému písmových druhů. Díky jejich úsilí rozeznáváme tři hlavní druhy německého novogotického písma s tradičními názvy: kurent, kanzlei a frakturu.¹⁴

---

10 Kašpar, Jaroslav: Učebnice psaní Christofa Lindenspergera z počátku šestnáctého století. *AUC – Phil. et Hist. 1*, 1975, Z pomocných věd historických III, s. 105n.; Kapr, Albert: *Johann Neudörffer der Ältere, der grosse Schreibmeister der deutschen Renaissance*. Leipzig 1956, s. 22.

11 Kaňák, Bohdan: *Paleografická edice opisu učebnice psaní pocházejícího z počátku 16. století z Olomouce*. Olomouc 2008, s. 7–8, 15. Formulář českých a německých písemností se vzory písma, SOkA Olomouc, AMO, knihy, inv. č. 530, sign. 151, fol. 1r – 18r.

12 Kaňák, B.: *Paleografická edice*, s. 72–74.

13 Kašpar, J.: *Učebnice psaní*, s. 112–114; Kaňák, B.: *Tajemství*, s. 77.

14 Górski, Karol: *Neografia gotycka. Podręcznik pisma neogotyckiego XVI–XX w.* Warszawa 31978, s. 16–18; Hlaváček, I. – Kašpar, J. – Nový, R.: *Vademecum*, s. 76–80; Kašpar, Jaroslav: *Názvosloví novověkých písem*. In: Kašpar, Jaroslav: *Soubor statí o novověkém písmu*. Praha 1993, s. 63.

Na počátku raného novověku se kaligrafické polokurzivní písmo 15. století transformovalo do německého novogotického písma kresleného, zvaného tradičním názvem **fraktura** – **Frakturschrift**. Jako německé novogotické písmo kreslené klasifikujeme všechny formy písma tvořené perem s širokým hrotem. Jednotlivé grafémy jsou zpravidla mnohem větší než běžně psané druhy písma, sestavují se z většího počtu stínovaných tahů, jejich osa je vertikální a jejich dřívky jsou tučné. Majuskuly kresleného písma mají četné varianty a jejich ozdobné části často rozbíjejí základní duktus písmen, když zdůrazňují nadměru jejich kaligrafii.¹⁵

obr 1.
Typický příklad fraktury – titulní list
Řádu městské váhy, Olomouc 1599.

15 Kašpar, J: Úvod do novověké latinské paleografie, s. 52. Schneider, Karin: Paläographie – Handschriftenkunde. Tübingen 1999, s. 81–82.

Nejčastěji užívaným druhem německého novogotického písma byla kurziva, tradičně zvaná **kurent** – **Kurrentschrift**. Podstatou novověké kurzivy obecně byla snaha o rychlejší, plynulejší a snazší písemný projev. Tento proces se urychloval při častém psaní a prohluboval podvědomým zautomatizováním tvorby písma. Způsob spojování jednotlivých částí písmen v jeden celek tak, aby mohly být napsány kontinuálně, směřoval k rozvinutí kurzivního duktu. Jeho podstatou se stalo zdokonalování návaznosti tahů, tvořících základní tvar každého písmene. Zároveň se vyvíjely i spojovací tahy, které umožňovaly plynulé spojování písmen se sousedními grafémy ve slově.¹⁶

Polokurzivní charakter posledního zmíněného hlavního druhu německého novogotického písma byl dán zejména zjednodušením duktu jednotlivých kreslených písmen, složených však stále z několika tahů, a náznakem spojování těchto písmen ve slově. Toto spojování však zároveň nebylo většinou dovršeno. Dalším typickým rysem německé novogotické polokurzivy, tradičně zvaná **kanzlei** – **Kanzleischrift**, je převažující vertikální osa písmen, která však nevyklučuje zároveň i sklon některých dřívků doprava i doleva, zvláště v počátečním vývojovém stádiu. Duktus německé novogotické polokurzivy je jednodušší než u písma kresleného, ovšem složitější a ozdobnější než u kurzivy, což platí především pro majuskuly.¹⁷

K podstatným rysům pozdějšího vyspělého německého novogotického písma patří, jak je obecně známo, úhlové vázání. Raná německá novogotická kurziva, užívaná od 20. let 16. století v Olomouci, se však paradoxně vyznačovala absencí úhlového vázání. V opisu již zmíněné dobové písařské učebnice¹⁸ byla prezentována novogotická kurziva přímo označena, zjevně pro své obloukové vázání, rozlišujícím typovým přívlastkem jako „*gewölbt*“ (klenutá).¹⁹

Od třicátých let 16. století se však postupně uplatňovala další generace olomouckých písařů užívajících vyhraněnější formu německého novogotického písma, která se již vyznačuje nepřehlédnutelným úhlovým vázáním.²⁰ K jejím představi-

---

16 Kašpar, J.: Úvod do novověké latinské paleografie, s. 48, 60–61. Beck, Friedrich: Zur Herausbildung der deutschen Schreibschrift, insbesondere ihrer kursiven Formen, im Gebiet ostdeutscher Territorialstaaten im 16. Jahrhundert. In: Jahrbuch für Geschichte der Feudalismus 7, 1983, 277–278.

17 Kašpar, J.: Úvod do novověké latinské paleografie, s. 48–49, 60; Kaňák, B.: Německá novogotická polokurziva (kanzlei) olomoucké městské kanceláře v 16.–19. století. In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 8, 1999, s. 46.

18 Formulář českých a německých písemností se vzory písma, dále SOKA Olomouc, AMO, knihy, inv. č. 530, sign. 151, fol. 2r.

19 K dosud nevyřešeným problémům vývoje německého novogotického písma patří otázka, proč se jedna z forem tohoto písma s charakteristikou „*gewölbt*“ znovu objevuje až v příručce norimberského písaře Wolfganga Fuggera z roku 1553! Kaňák, B.: Paleografická edice, s. 10, 18.

20 Kux, Johann: Verwaltungsgeschichte der Stadt Olmütz. Olmütz 1942, (Schriftproben aus den städtischen Handschriften und Akten), S. VII. Kaňák, B.: Tajemství, s. 105.

telům patřil nesporně písař Jindřich Polan z Nisy, jenž působil v olomoucké městské kanceláři v letech 1539–1552.²¹

Moment dominance úhlového vázání spojuje Polanův rukopis s dílem norimberského písařského mistra Johanna Neudörffera staršího, který je právem považován za významného tvůrce vzorů německého novogotického písma a v literatuře se o skupině jeho žáků i pokračovatelů hovoří jako o norimberské písařské škole.²² Na základě podrobnější srovnávací analýzy lze konstatovat, že mezi rukopisem Jindřicha Polana a vzorovým písmem Johanna Neudörffera existuje řada společných rysů, které převažují nad rozdíly duktu obou zmíněných písařů.²³

Vliv norimberské písařské školy je ovšem možno v olomoucké kanceláři sledovat i ve druhé polovině 16. století. Mezi olomouckými městskými knihami, vzniklými do konce 16. století vyniká například výrazným písařským projevem *Řád městské váhy* (Wag Ordnunge) z roku 1599²⁴, jehož písmo je hlavním předmětem analýzy v této naší studii. Kniha má renesanční knižní vazbu zdobenou slepotiskem, s rámovou kompozicí na předních i zadních deskách.²⁵

Řád městské váhy je psán německým novogotickým písmem kresleným (frakturou). Okázalou formou zaujme na první pohled zejména iniciála –W– na nečíslovaném titulním listu knihy, jejíž vzhled vykazuje s obdobnou kaligrafií, vytvořenou v prostředí norimberské písařské školy, nepochybnou podobnost. Jako srovnávací

21 Kaňák, Bohdan: Die Handschrift des Stadtschreibers Heinrich Polan als Beispiel der Verwendung der neugotischen Schrift in der Kanzlei der mährischen Stadt Olmütz. In: *Studia Źródłoznawcze*, tom 54, Warszawa 2016, s. 89, 90.

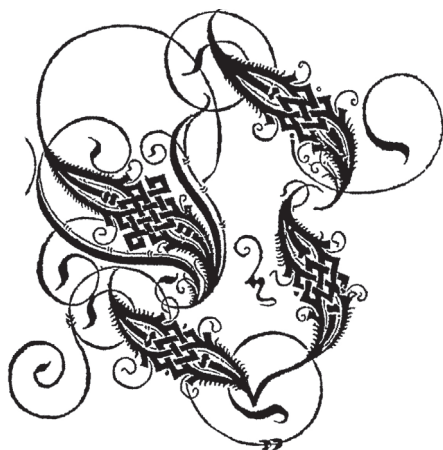
22 Doede, Werner: Schön schreiben, eine Kunst. Johann Neudörffer und seine Schule im 16. und 17. Jahrhundert. München 1957, s. 21. Górski, K.: Neografia gotycka, s. 16; Kašpar, Jaroslav: K problematice vzniku a vývoje německé novogotické kurzivy. (Na okraj studií Tamary N. Tacenkové a Friedricha Becka). *AUC – Phil. et Hist.* 2, 1988. Z pomocných věd historických VIII, s. 119n.; Kašpar, Jaroslav: Norimberská písařská škola Johanna Neudörffera staršího a její vliv v českých zemích. In: *Historia docet. Sborník prací k počtě 60. narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka*. Praha 1992, s. 135n.

23 Kaňák, B.: Die Handschrift des Stadtschreibers Heinrich Polan, s. 95.

24 *Řád městské váhy*, SOKA Olomouc, AMO, knihy, inv. č. 93, sign. 806. Kniha obsahuje řád pro městskou váhu se zásadami práce vážného a tarif mýtných poplatků. Řád pro městskou váhu se nachází na pag. 1–6; zásady práce vážného jsou na pag. 7–8; na pag. 10–51 nalezneme tarif mýtných poplatků. Nepopsané jsou pag. 52–89.

25 Renesanční vazba je provedena na čtyři vazy. Tvoří ji tenké dřevěné desky potažené tmavou kůží s rámovou kompozicí na předních i zadních deskách. Vnější rám ohraničený vícenásobnou linkou je vyplněn ornamentálním pásem, který je zdoben obloučky s palmetami. Následující rámy jsou vyzdobeny válečkem s esovitou úponkou a válečkem s maureskovým pásem. Do rámu je začleněno několik vložených horizontálních polí, která jsou buď zcela prázdná, nebo zdobená dvěma překříženými linkami. Na deskách jsou zbytky kování dvou spon. Vazba je poškozená, protože má odtržené přední desky. Knižní blok je však zachovalý. Kniha je paginována dobovými arabskými číslicemi. Titulní list je nečíslovaný.

materiál zde uvádíme iniciálu –V– z pera norimberského písařského mistra Wolfganga Fuggera, Neudörfferova žáka.²⁶

obr. 2.
Iniciála –V– od Wolfganga Fuggera,
Norimberk 1553.

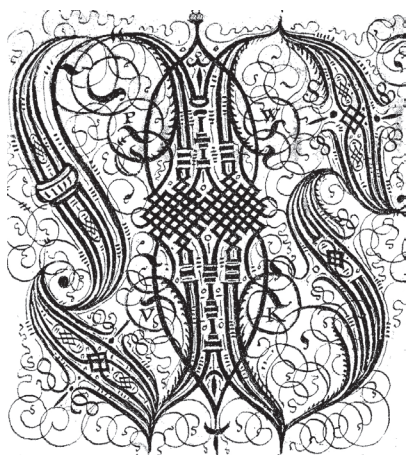
Pro obě iniciály je příznačná ornamentální výzdoba tvořená kombinací vegetabilních rozvilin ve formě stínovaných zvlněných tahů a geometrických průpletů v podobě symetrického mřížování.²⁷ Základní strukturu obou písmen, tvořenou výraznějšími ornamentálními tahy, připomínajícími krajku, obklopují tenčí tahy v podobě vlnovek, zavnutých na svých koncích do spirál.

Součástí kaligrafické iniciály –W– v olomoucké městské knize je skupina majuskul P. W. V. K. Stejný motiv se opakuje jako součást ozdobné osobní značky, která je zakomponována do letopočtu 1599 pod názvem knihy. Značku tvoří kříž, vyrůstající z koule, která spočívá na dvou obloucích lidského srdce. Nad křížem jsou napsány majuskuly P. W. Na heraldicky pravé straně kříže je půlměsíc s lidskou tváří. Na opačné straně je šesticípá hvězda. Pod srdcem jsou připojeny majuskuly V. K. V našem dalším výkladu vycházíme z předpokladu, že uvedená skupina majuskul obsahuje iniciály jména, dvou příjmení a šlechtického predikátu olomouckého městského písaře, magistra Pavla Košináře ze Všelis (Wsselis), řečeného též Velinský, jako autora textu uvedené knihy.

26 Fugger, Wolfgang: Ein nutzlich und wolgegründt formular, mancherley schöner schriefften, als teutscher, lateinischer, griechischer, und hebrayscher buchstaben, sampt unterrichtung, wie ein yede gebraucht und gelernt soll werden ... atd., Norimberk 1553, pag. 65. Vědecká knihovna v Olomouci (dále VKOl), Historické fondy (dále HF), sign. 602105.

27 Jirsa, Tomáš: Fyzionomie psaní. V záhybech literárního ornamentu. Praha 2012, s. 57.

obr. 3.
Detail kaligrafické iniciály –W– s majuskulami P. W. V. K. skrytými v ornamentální výzdobě.

Pavel Košinář Velinský ze Všelisu byl příslušníkem rodu písařů, jejichž činnost je doložena v 16. století v Plzni na konci padesátých let a v letech šedesátých, i na panství pánů z Valdštejna na Mnichovohradištsku na přelomu 17. a 18. století.²⁸ Jako nositel magisterského titulu dosáhl Pavel Košinář vysokoškolského vzdělání, místa jeho studií však nejsou známa. V roce 1598 byl povýšen do šlechtického (vladyckého) stavu a byl mu udělen přídomek „ze Všelisu“.²⁹

Pavel Košinář přicestoval do Olomouce již o dva roky dříve, v roce 1596, z Českých či z Moravských Budějovic.³⁰ Jeho možná počáteční pedagogická činnost v městské škole při kostele sv. Mořice je sporná, protože není v novější literatuře doložena.³¹ V Olomouci působil především jako městský radní písař, a to pod jmé-

28 Douša, Jaroslav: Městské rady v Plzni a na Starém Městě pražském v letech 1550–1650. Sociální složení rad v letech 1560–1590. SAP 32, 1982, s. 327; Horáčková, Svatava: Správa valdštejnských statků na Mnichovohradištsku v druhé polovině 17. století. SAP 33, 1983, s. 435; Spáčil, Vladimír: Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786. Olomouc 2001, s. 242.

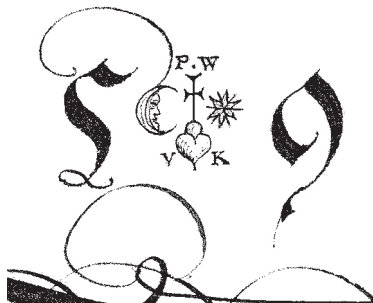
29 Spáčil, V.: Písaři a kanceláře, s. 242.

30 Hlavní účetní kniha, SOKA Olomouc, AMO, knihy, inv. č. 562, sign. 70, fol. 134v, zápis z 20. 9. 1596. Spáčil, V.: Písaři a kanceláře, s. 242.

31 Nather, Wilhelm: Kronika olomouckých domů. II. díl. Přeložil a redakčně upravil Spáčil, Vladimír. Olomouc 2007, dům č. p. 473 (Mořické náměstí 23), s. 104. V zápisu k roku 1596 je zmíněn jako školní mistr „magistr Cossinarius.“; Holinková, Jiřina: Čtyři kapitoly z dějin městské školy u sv. Mořice v Olomouci. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 16. Olomouc 1970. Autorka Pavla Košináře ve své práci jako školního mistra nikde nezmiňuje. Spáčil, V.: Písaři a kanceláře, s. 243.

nem magistr Pavel Košinář (M. Paulus Kossinarius) do doby udělení šlechtictví. Pak se většinou uváděl jako magistr Pavel Velinský ze Všelís.³² Magistr Pavel zastupoval spolu s dalšími členy městské rady město Olomouc na zemském sněmu v Brně v letech 1598–1599 a zúčastnil se též řady dalších úředních úkonů.³³ 4. ledna 1600 rezignoval Pavel Velinský ze Všelís na svůj úřad radního písaře a požádal o dovolenou. Městská rada vyhověla jeho žádosti pod podmínkou, že bude svůj úřad vykonávat až do sv. Jiří roku 1600.³⁴

obr. 4.
Osobní značka písaře Pavla Košináře Velinského ze Všelís s majuskulami P. W. V. K.

Magistr Pavel Košinář Velinský ze Všelís zanechal v olomoucké městské registratuře jedinou výraznou stopu – již zmíněný Řád městské váhy z roku 1599. Tato městská kniha je celá psána německým novogotickým písmem kresleným, což je rarita, protože zmíněné písmo bývalo většinou využíváno jako písmo vyznačovací pouze pro psaní různých titulních listů či nadpisů. Pro zjištění, do jaké míry se Košinářova fraktura odvozuje od písma norimberské písařské školy, potřebujeme v první řadě vybrat z její tvorby vhodný vzor relevantního písmového druhu. Pro druhou polovinu 17. století přichází v úvahu zejména učebnice *Ein nutzlich und wolgegründt formular, mancherley schöner schriefften, als teutscher, lateinischer, griechischer, und hebrayscher buchstaben, sampt unterrichtung, wie ein yede gebraucht und gelernt soll werden ...* atd., vytištěná v Norimberku roku 1553, která je dílem Neudörfferova žáka a pokračovatele Wolfganga Fuggera.³⁵ Ukázku ka-

32 V. Spáčil uvádí, že i po roce 1598 jsou v některých městských úředních pramenech obě jména uváděna zaměnitelně, takže by mohl na první dojem vzniknout dojem, jakoby zde působily zároveň dvě osoby. Jedná se však o jednoho a téhož písaře. (Spáčil, V.: Písaři a kanceláře, s. 242–243).

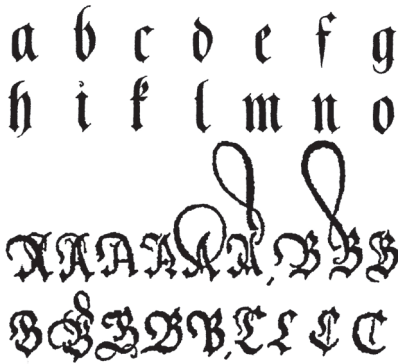
33 Radní protokol, SOKA Olomouc, AMO, knihy, inv. č. 109, sign. 3, fol. 5r, 7v, 10v, 16v, 18r. Spáčil, V.: Písaři a kanceláře, s. 243.

34 Radní protokol, SOKA Olomouc, AMO, knihy, inv. č. 109, sign. 3, fol. 23v. Spáčil, V.: Písaři a kanceláře, s. 243.

35 Doede, W.: Bibliographie, s. 46; Originální exemplář, s nímž jsme pracovali, je uložen v VKOI,

ligrafie ze stejné učebnice jsme ostatně již použili v případě interpretace ozdobné iniciály na titulní straně zkoumané městské knihy.

Fuggerova učebnice je ukázkou vyváženého spojení didaktických ilustrací a rozsáhlého slovního komentáře. Všechny doprovodné texty jsou typografickým dílem, komentujícím tabulky písma, provedené technikou dřevorytů či kovorytin.³⁶ Učebnice obsahuje nejen řadu písmových vzorů základních druhů německého novogotického písma, které jsme stručně zmínili v úvodu naší studie, ale též základní druhy písma humanistického, řeckou ababetu či hebrejské kvadrátní písmo. Z množství variant německého novogotického písma obsaženého ve Fuggerově učebnici jsme proto provedli pro potřeby naší komparace vlastní výběr. Přitom jsme na vybírané skupiny grafémů pohlíželi na základě Fuggerových textových komentářů i z retrospektivy dalšího vývoje novogotického písma a hledali jsme takové grafémy, které lze klasifikovat jako kreslené písmo podle obecně známé charakteristiky tohoto písmového druhu, uvedeného v naší práci. Z bohatství vzorů jsme pro naši potřebu vybrali základní tabulku minuskul fraktury a tabulku majuskul, nabízející různé varianty fraktury i kanzlei.³⁷

obr. 5.
Výřezy z dobových tabulek minuskul fraktury a majuskul fraktury a kanzlei z učebnice od Wolfganga Fuggera, Norimberk 1553.

Z uvedených pramenů jsme sestavili dvě tabulkové přílohy této studie, které se nacházejí za hlavním textem našeho výkladu. Vybrané grafémy jsou srovnány do dvojitých sloupců označených v záhlaví arabskými číslicemi 1, 2. **První přílo-**

HF, sign. 602105. Učebnici budeme dále citovat jako Fugger, W.: Ein nutzlich und wolgegründt formular, mancherley schöner schrieften, Norimberk 1553.

36 Doede, W.: Bibliographie, s. 46.

37 Fugger, W.: Ein nutzlich und wolgegründt formular, mancherley schöner schrieften, Norimberk 1553, pag. 39 (majuskuly), pag. 53 (minuskuly).

ha obsahuje vždy v prvním sloupci (1) minuskuly Fuggerovy fraktury, které jsou srovnány s minuskulami ve druhém sloupci (2), pocházejícími z fraktury zkoumaného textu Pavla Košináře Velinského ze Všelis. **Druhá příloha** stejným způsobem srovnává majuskuly stejného písmového druhu obou písařů. V následující části naší studie nyní na základě těchto příloh provedeme modelovou analýzu,³⁸ která osvětlí charakter předpokládaného vztahu německého novogotického písma kresleného z olomoucké městské knihy k norimberskému vzoru.

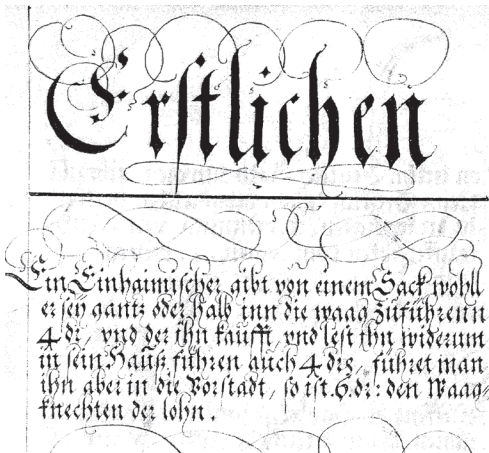
Minuskuly německého novogotického písma kresleného (sloupec 1 v první příloze), vycházející z Fuggerovy učebnice, jsou složeny z více tahů a jejich dřívky mají vertikální orientaci. Žádná z vyobrazených minuskul nemá horní smyčky. Většina grafémů s dlouhými dřívky protaženými do horního pásma (-b-, -h-, -k-, -l-, -t-) je u hlavy zakončena doprava otevřeným obloukovým tahem, který se zužuje do špičky. Minuskulní -a- je jednobříškové. Oblouk, tvořící břicho této minuskuly, je u základní linky dvakrát zalomen. Minuskuly -a-, -b-, -c-, -d-, -e-, -i- a -t- mají u základní linky zalomený krátký úsek dřívku. Dlouhé -f- a -s- jsou u hlav obloukovitě zahnutých dřívků zakončeny krátkými tahy routovitěho tvaru, které svými hroty vytvářejí špičí. Dřík minuskuly -g- přechází v dolním pásmu do girlandového oblouku, který zůstává otevřen doleva. V minuskule -h- je na hranici středního a horního pásma připojen ke dřívku lomený oblouk, který je u základní linky zakončen šikmým vlasovým tahem. Minuskuly -k- a -l- jsou opatřeny routovým ozdobným tahem u pat svých dřívků. Poslední oblouky minuskul -m- a -n- jsou ve svých hlavách prolomeny. Oba oblouky, pravý i levý, které dohromady tvoří korpus minuskuly -o-, jsou dvakrát zalomeny. Sledovaná řada grafémů obsahuje dvě formy -r-, rovnou i okrouhlou v podobě arabské dvojky, i dvě formy -s-, jak dlouhou, tak i okrouhlou, vertikálně zvlhěnou, napodobující kapitální tvar. U minuskulního rovného -r- se nejeví ani náznak štěpení dřívku. Girlanda spojující u základní linky oba dřívky minuskuly -u-, je u paty prvního dřívku prolomena. Minuskuly -p-, -v-, -w-, -x- a -y- jsou konstruovány s pomocí duktů rovné formy minuskulního -r- jako jejich výchozí struktury. V minuskulním -y- je lomený oblouk, připojený ke dřívku, protažen do dolního pásma, kde se stáčí vlevo do obloukového vlasového tahu. Minuskula -z- v podobě arabské trojky je u hlavy dřívku ozdobena doleva otevřeným obloukovým tahem a u paty doprava prohnutého dřívku je napojen girlandový oblouk, který se stáčí doprava. Minuskuly Fuggerovy fraktury mají stínované tahy a jejich písmena nejsou ve vět-

---

38 Při popisu písma vycházíme ze zásad, známých z prací Jaroslava Kašpara, které byly nedávno komentovány ve studii autora tohoto příspěvku (Kaňák, Bohdan: Úvaha o analýze písma v novověké latinské paleografii. In: *Historica Olomucensia* 55, 2018, Olomouc 2018, s. 147–169). V naší studii neprovádíme podrobnou morfologickou analýzu, protože by tento postup překročil doporučený rozsah textu. Základní duktus zkoumaných rukopisů je dobře patrný již z tabulových příloh. Srovnávací modelová analýza pro naše potřeby bohatě postačí.

šině případů ve slovech propojena. Paty jejich dříků jsou často zdobeny routovými ozdobnými tahy s typickým zahrocením.

Minuskuly německého novogotického písma kresleného (sloupec 2 v první příloze) vycházející z textu Pavla Košináře Velinského ze Všelís vykazují některé drobnější odlišnosti od norimberských vzorů. Na rozdíl od Fuggerových grafémů se zde objevují nad hlavami dříků některých dlouhých písmen (minuskuly -b-, -d-, -h-, -l-, -t-) ozdobné arkády, které lze interpretovat jako náznaky smyček. V případě -t- se jedná o nadměrné užívání prvku. Těž dříky některých z nich jsou delší. Na připojené reprodukci Košinářova textu jsou zmíněné odlišnosti dobře patrné. V těchto tazích je podle našeho názoru možno vidět jakousi polokurzivní intenci. O uvedeném problému se ještě zmíníme v souvislosti s Košinářovým písmem v následující tabulce majuskul. Dříky minuskul -c- a -e- jsou na rozdíl od norimberských vzorů nakloněny doleva. Minuskula -d- má jednodušší duktus, připomínající spíše polokurzivní tvar. Dřík minuskulního -g- se na konci stáčí doprava. V minuskulním -h- je lomený oblouk, připojený ke dříku, protažen do dolního pásma, kde se stáčí vpravo do obloukového vlasového tahu. Minuskula -o- má jednodušší duktus, v němž se redukuje počet zalomení obloukových tahů podobně, jako u minuskuly -d-. Dřík minuskulního -p- se v dolním pásmu vlní a stáčí se doleva. Minuskula -q- nebyla v celém rukopise nalezena. Minuskulní kulaté -r- sice zachovává tvar arabské dvojky, ale ten je tvořen dvěma punkty, jejichž koncové tahy zůstávají nepropojeny a vytvářejí tak výrazný markantní znak Košinářovy písmařské ruky. Minuskula -x- nebyla v celém rukopise nalezena. V minuskulním -y- je lomený oblouk, připojený ke dříku, protažen do dolního pásma, kde se stáčí vpravo do obloukového vlasového tahu. Kromě těchto drobných odlišností je základní duktus Košinářových minuskul shodný s norimberským vzorem.

obr. 6.

Fraktura Pavla Košináře Velinského ze Všelís – výřez z textu *Řádu městské váhy* (pag. 1), Olomouc 1599.

Majuskuly německého novogotického písma kresleného (sloupec 1 ve druhé příloze) vycházející z Fuggerovy učebnice vykazují značnou míru ozdobnosti a pečlivosti provedení. Jejich větší váha je dána do jisté míry tím faktem, že se vlastně jedná o tiskový skript. Všechna písmena jsou zdobena lámáním tahů. Výjimkou není dvojité zalomení dříků, či prolomení oblouků, oválů a bříšek (majuskuly -B-, -C-, -D-, -O-, -P-, -Q-, -T-, -V-, -W-, -Y-). Majuskulní -A-, obdobně, jako řada dalších uvedených majuskul, vychází z kapitálního tvaru. Ke grafémům odkazujícím svým duktem ke kapitálním tvarům, patří dále zejména majuskuly -G-, -K-, -O-, -Q-, -R-, -S- a -X-. Fuggerovy majuskuly -H-, -M-, -N-, -P-, -V-, -W-, -Y- a -Z- naopak vycházejí ze zvětšených minuskul. Majuskuly -F- a -I- mají mírně prohnuté dříky, shodně protnuté krátkými břevny ve středním pásmu. Majuskula -F- se však odlišuje od -I- ohnutím hlavy dříku. Tato hlava majuskuly -F-, opatřená na konci krátkým ozdobným tahem, se ohýbá doprava, zatímco zvlněný obloukový tah, připojený k hlavě majuskuly -I-, je vypouklý doleva. Majuskulní -A-, -C-, -H-, -K-, -M-, -N-, -Q-, -S- a -V- jsou zdobeny tenčími obloukovými tahy, rozvíjejícími motivy základního duktů grafémů. Zvlněný dřík majuskuly -T- je doplněn svislým vlasovým tahem, zdůrazňujícím vertikální orientaci osy písmene. Grafémy majuskul německého novogotického písma kresleného norimberské písařské školy se vyznačují výrazným stínováním a patrný je též vertikální směr os těchto písmen.

Majuskuly německého novogotického písma kresleného (sloupec 2 ve druhé příloze) vycházející z textu Pavla Košináře Velinského ze Všelis jsou ve srovnání s norimberskými vzory méně tučné. Zdobení grafémů tenčími tahy je méně okázalé (např. u majuskul -A-, -M-, -N-, -S-, -V-), než u Fuggerova písma. Některé majuskuly sledovaného písmového souboru však nejsou v olomoucké městské knize vůbec doloženy (majuskuly -Q-, -X-, -Y-). Základní duktus většiny Košinářových minuskul je ovšem shodný s norimberským vzorem. Pouze v několika málo případech používá Pavel Košinář nové doplňkové ozdobné prvky. Jsou to především široké obloukové tahy u hlav dříků majuskul -G- a -Z-. U majuskul -M- a -V- naopak Košinář ozdobně neprotahuje v horním pásmu dříky do takové míry, jako norimberský vzor. Při tvorbě grafémů působí Košinářův písemný projev uvolněněji, než Fuggerovo písmo. Košinářovy majuskuly fraktury tak stojí poněkud blíže polokurzivnímu duktu, než vzorové písmo norimberské školy. Tato nejednoznačnost je však pro mladší období vývoje německého novogotického písma typická, protože základní druhy tohoto písma nebyly ještě zcela vyhraněny.³⁹

---

39 Kaňák, B.: Die Handschrift des Stadtschreibers Heinrich Polan, s. 92; týž: Několik úvah nad systémy třídění německého novogotického písma ve vybraných písařských učebnicích 16. století aneb „welche und wievil buchstaben aus einer suprficies gezogen ...“ In: Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví. Bláhová, Marie – Holá, Mlada – Woitschová, Klára (eds.). Praha 2017, s. 292–294.

Na základě naší srovnávací modelové analýzy můžeme konstatovat, že **mezi vzorovým německým novogotickým písmem kresleným od Wolfganga Fuggera, respektive norimberské písařské školy, a písmem stejného druhu, užívaným Pavlem Košinářem Velinským ze Všelís, existuje výrazná shoda**, z níž lze usuzovat na Košinářovu znalost norimberského vzoru. Případné rozdíly lze přičíst na vrub určité nevyhraněnosti tehdejší vývojové fáze německého novogotického písma a v neposlední řadě i časové vzdálenosti čtyřiceti šesti let, která dělila písmo z doby vzniku Fuggerovy učebnice od aktuálního písemného projevu Pavla Košináře v olomoucké městské knize *Řád městské váhy*.

Příloha 1.

Německé novogotické písmo kreslené (fraktura), minuskuly

Wolfgang Fugger 1553, Norimberk (1) Pavel Velinský 1599, Olomouc (2)

	1	2		1	2		1	2
a			k			s		
b			l			s		
c			m			t		
d			n			u		
e			o			v		
f			p			w		
g			q		—	x		—
h			r			y		
i			r			z		

Příloha 2.

Německé novogotické písmo kreslené (fraktura), majuskuly

Wolfgang Fugger 1553, Norimberk (1) Pavel Velinský 1599, Olomouc (2)

	1	2		1	2		1	2
A			I			R		
B			K			S		
C			L			T		
D			M			V		
E			N			W		
F			O			X		—
G			P			Y		—
H			Q		—	Z		

Der Olmützer Schreiber Magister Pavel Košinář Velinský von Všelisy und seine Frakturschrift aus dem Ende des 16. Jahrhunderts.

Die Studie erwähnt in Kürze die Grundzüge der Entwicklung der lateinischen Schrift am Beginn der Neuzeit im Allgemeinen, sowie der Anfänge der neugotischen deutschen Schrift insbesondere in der Kanzlei der Stadt Olmütz. Sie berücksichtigt dabei die Verbreitung der Schriftmuster der sog. Nürnberger Schreibschule, deren Einfluss man freilich in der Olmützer Kanzlei auch in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts verfolgen kann. Unter den Olmützer Stadtbüchern, die bis zum Ende des 16. Jahrhunderts entstanden sind, stechen durch einen deutlichen Schriftausdruck etwa die städtischen Wag Ordnungen aus dem Jahr 1599 hervor, deren Schrift der Hauptgegenstand der Analyse dieser Studie ist. Dieses Stadtbuch ist das Werk des Olmützer Stadtschreibers Magister Pavel Košinář von Všelisy (Wsselis), auch Velinský genannt, der in der Olmützer Stadtkanzlei in den Jahren 1596–1600 wirkte. Das Buch ist ganz in der gezeichneten neugotischen deutschen Schrift – der Fraktur – verfasst. Im Schlussteil der Studie führt der Autor eine modellhafte Analyse durch, in der er die Schrift des Schreibers Pavel Košinář mit jener des bedeutenden Repräsentanten der Nürnberger Schreibschule Wolfgang Fugger vergleicht. Als Muster für Fuggers Schrift dient sein Lehrbuch Ein nutzlich und wolgegründt formular, mancherley schöner schriefften,..., das 1553 in Nürnberg herausgegeben wurde. Auf der Grundlage dieser vergleichenden Analyse wird konstatiert, dass zwischen der vorbildhaften neugotischen deutschen Schrift, wie sie von Wolfgang Fugger beziehungsweise von der Nürnberger Schreiberschule gezeichnet wurde, und derselben, von Pavel Košinář Velinský von Všelisy verwendeten Schriftart eine deutliche Übereinstimmung besteht, aus der man auf die Kenntnis des Nürnberger Vorbildes durch Košinář schließen kann.

The Olomouc Scribe Pavel Košinář of Všelisy and his Fraktur from the end of the 16th Century

The study outlines briefly the basic markings in Latin script development in Early Modern Age and especially the beginnings of the German Neogothic script in the municipal office of Olomouc. It focuses on spreading of script patterns from the so-called Nuremberg Scribal School, the influence of which can be traced in the Olomouc office even in the latter half of the 16th century. Among the municipal books of Olomouc, written by the end of the 16th century, there is a strong and remarkable handwriting in the Order of the Municipal Scale (Wag Ordnunge) from 1599, its script is the object of the analysis in this study. The municipal book was written by the Olomouc municipal scribe, Master Pavel Košinář of Všelisy (Wsselis), also known as Velinsky, who worked in the municipal office in Olomouc between 1596–1600. The whole book is written in the German Neogothic script, the Fraktur. In the concluding part of the study, the author carries out a model analysis to compare the handwriting

of the scribe Pavel Košinář and the handwriting of the important representative of the Scribal School of Nuremberg Wolfgang Fugger. As a model for the Fugger's handwriting, his textbook Ein nutzlich und wolgegründt formular, mancherley schöner schriefften, ..., published in Nuremberg in 1553, is used. Based on this comparative analysis, it can be stated that there is a significant conformity between the model German Neogothic handwriting by Wolfgang Fugger, or more precisely the Scribal School of Nuremberg, and the handwriting of the same type used by Pavel Košinář-Velinský of Všelís, which may point to Košinář's knowledge of the Nuremberg type.